

Віртуознае валоданне словам нараджала ў Барадуліна вершы, дзе жартаўліва пераасэнсоўвалася гучанне і значэнне слоў, як у “Дарожнай граматыцы”: “Запамінае восень слова // Kalt // Далёка йшчэ да белых падзяжоў. // Надледзянелы з раніцы асфальт // Прабіты пасашкамі капяжоў. // Абцас дакладны // Тут ступаў няраз, // Брук, як свайго, дапытваў: // – Was ist das ? // Калі са шпорай бот // Ляцеў на фэст, // Пыталіся прысады: // So to jest ?// І каблучок, // Пацокваючы смела, // Вяз у асфальце спёкаю: // – В чём дело? // Гамаш з падэшваю // Працёрта-мяккаю // Ашчэраны // Адно спрагае: // – Дзякую!” [9, с. 259–260]. На гумарыстычным абыгрыванні значэнняў слоў угрунтавана і радкі паэта: “А я, пасівелы дзядоўнік, // Стаю пры апошняй вярсе. // Яшчэ на зямлі я назоўнік, // А мне ўжо займеннік расце” [9, с. 359].

Метамоўны ракурс у творах паэтаў Віцебшчыны другой паловы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя ахопліваў пытанні гісторыі, месца, ролі беларускай мовы, функцый і месца мовы ў жыцці грамадства і творчай асобы, крэатыўных магчымасцей слова. Найбольш тэматычна шырокі, семантычна і эстэтычна значны ён у паэзіі Рыгора Барадуліна.

Літаратура

1. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ / Б.М. Гаспаров. – М.: НЛЮ, 1996. – 352 с.
2. Лось, Е. Выбранные творы: у 2 т. / Е. Лось. – Мінск : Маст. літ., 1979. – Т. 1. – 320 с.
3. Лось, Е. Выбранные творы: у 2 т. / Е. Лось. – Мінск: Маст. літ., 1979. – Т. 2. – 320 с.
4. Броўка, П. Збор твораў: у 9 т. – Т. 3 / П. Броўка. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 543 с.
5. Броўка, П. Збор твораў: у 9 т. – Т. 4 / П. Броўка. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 591 с.
6. Дубоўка, У. О Беларусь, мая шыпына: выбраное / У. Дубоўка. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 318 с.
7. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. – Т.1. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 431 с.
8. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1996–2002. – Т. 1. – 1996. – 382 с.
9. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1996–2002. – Т. 2. – 1998. – 382 с.

І.А. Блинова

(докторант Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна)

ПРОЗОВИЙ ТЕКСТ ЯК ДИСКУРС

Дыскурс (від лат. discursus, нім. Diskurs, фран. discours, англ. discourse – спочатку: блукати, розгалуження, розбігання, розходження, розростання, біг туди-сюди, прогулянка, коловорот; пізніше – міркування, доказ, аргумент, бесіда) – багатозначний термін-поняття, що вживається в дослідженнях як різних галузей науки (філософії, семіотики, соціології, психології, теорії штучного інтелекту, історії (етнології, етнографії), антропології, літературознавства, теорії комунікації), так і власне лінгвістич-

них напрямів (лінгвістики тексту, лінгвопоетики, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвістики дискурсу¹).

Незаперечним є той факт, що наукові пошуки і досягнення семіологів, філологів-постструктуралістів, спеціалістів у царині прагматики та інших наукових сфер сприяли тому, що поняття *дискурсу* стало одним із найбільш концептуально важливих понять сучасних гуманітарних наук. Попри те, що дискурс набуває все більшого значення в гуманітарному теоретизуванні, найбільш уживаною ця категорія (цим терміном активно послуговується Ф.С. Бацевич [3]) полишається в мовознавстві, де в її розумінні панує певна специфіка.

При визначенні дискурсу в сучасній лінгвістиці суттєву значущість мають дослідницько-наукові традиції, різні сформовані паралельно один з одним національні наукові школи дискурсивного аналізу (як далекого зарубіжжя: французька школа, Женецька група, лінгвістична школа Амстердама, британська школа, німецько-австрійська школа, Віденська дослідницька група [9, с. 69–74], так і близького зарубіжжя, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. разом із вітчизняною (українською²) школою утворили потужну славістичну спільноту, до складу якої входять провідні лінгвістичні дискурсологи Білорусі, Польщі, Росії, Латвії, Литви, Чехії й України), вагомий внесок представників шкіл дискурсивного аналізу та окремих авторів (З.-С. Херріса, Е. Бюїссанса, Е. Бенвеніста, Т.А. ван Дейка, К.-Л. Пайка, Ж. Дерріда, А.-Ж. Греймаса, Ю. Крістєвої, К. Еліха, Й. Ребайна, Ю.С. Степанова, А. Буша, Р.Т. Лакофф, Гая В.Д. Кука, Г.Р. Кресса, В.І. Карасика, В.З. Дем'янкова, Д. Шиффрін, Ю. Хабермаса, М.Л. Макарова, А.Р. Усманової, А.О. Кібрік, В.Б. Кашкіна, Т.В. Матвєєвої, І. Ухванової-Шмигової, Д.Г. Богушевича, Н.С. Євчик, А.А. Кожинової, Д. Бджозовської, З. Білют-Хомплевич, С. Гайди, Г. Джиміл-Тилуцькі, І. Карапетяни, Е. Лассан, О.М. Бразаускене, Л. Яновця, А.Д. Белової, І.С. Шевченко, О.І. Морозової, О.О. Селіванової, П.В. Зернецького), позиція автора та інші фактори.

Власне сам термін «дискурс» донині не отримав у мовознавчій науці однозначного тлумачення (П.-М. Фуко, П. Серіо, М. Пеше, Ж. Мьошлер,

¹ Учасники XV славістичного конгресу (2013 р., м. Мінськ, Білорусь), присвяченому лінгвістиці дискурсу і перспективам її розвитку в парадигмі сучасної славістики, констатують той факт, що після виходу в 2002 р. у Франції першого спеціалізованого словника дискурс-аналізу (*Dictionnaire d'analyse du discours* / Р. Charaudeau, D. Maingueneau. Paris : Seuil, 2002. – 664 р.) такий напрям як лінгвістика дискурсу активно розвивається і наразі переходить зі статусу *де-факто* в статус *де-юре* [12, с. 10].

² Скерованість лінгвістичних досліджень вітчизняних наукових осередків на дискурсцентричну парадигму відбито в колективних і одноосібних монографіях учених-дискурсологів, як-от: «Дискурс іноземномовної комунікації» (2001 р.) науковців Львівського національного університету імені Івана Франка [4], «Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен» (2005 р.) представників Харківської школи германістики і загального мовознавства [10], «Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса)» (1992 р.) П.В. Зернецького [5], що постала лінгвістичною методичною основою дослідження інтегративного напрямку дискурсу в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» тощо.

А. Ребуль, Е. Руле, Т.А. ван Дейк, Н. Ферклаф, Г. Кресс, Р. Ходж, Р. Фаулер, У. Маас, З. Єгер, Ю. Лінк, Р. Водак, Н.Д. Арутюнова, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, М.Л. Макаров, С.О. Хахалова, А.В. Голоднов, О.Й. Шейгал, Т.І. Краснова, В.Б. Бурбело, А.М. Приходько, І.А. Бехта, К.Я. Кусько, І.Б. Штерн, Г.Г. Почепцов, О.В. Тріщук, Ф.С. Бацевич, К.С. Серажим, Т.В. Радзієвська, Н.К. Кравченко, В.В. Корольова та інші науковці), і в залежності від напрямку дослідження у різноманітних дослідницьких ситуаціях трактується досить неоднозначно.

Власне лінгвістичні вживання терміна «дискурс» самі по собі дуже різноманітні, але в цілому за ними проглядаються спроби уточнення і розвитку традиційних понять *мовлення*, *тексту* і *діалогу*. Дослідження сучасної лінгвістики і різних гуманітарних наук дозволили як розширити, так і уточнити обсяг поняття *дискурс* стосовно до художнього мовлення в цілому і до мовлення прозового, що є одним із різновидів мови художньої літератури. Тлумачення дискурсу, уведене до наукового обігу Н.Д. Арутюновою наприкінці минулого століття, є загальноприйнятним при дослідженні словесно-художньої прозової структури через визначення дискурсу як *зв'язного тексту* «у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; тексту, узятому в подієвому аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах); мовлення, «занурене в життя» (тут і далі переклад наш. – І. Б.) [2, с. 136–137].

Це поняття вивчається на основі тексту як *висловлювання (текст)* у контексті різноманітних фонових чинників; вербальне (словесне) предствлення комунікативної події; «мовлення в дії»; мовленнєва поведінка як *процес*, а не результат цього процесу. Таке «ситуативно-подієве» трактування дискурсу передбачає врахування всіх компонентів ситуації створення й актуалізації художнього тексту.

По-перше, врахування включеної до цієї багаторівневої категорії *прагматичної* складової, що являє собою закріплене в мовній одиниці (лексемі, афіксі, граемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця до: 1) дійсності (загальна оцінка, оцінка за параметром кількості, за параметром бажаності/небажаності); 2) змісту повідомлення (оцінка за параметром істинності (достовірність, вірогідність, сумнівність, неймовірність) і за параметром іллокутивної функції висловлювання); 3) адресата (зреалізоване в звертаннях, привітаннях, прощаннях і деяких інших формулах мовленнєвого етикету, що містять численні лексичні і граматичні засоби, в яких вбудовано вказівку на відносні статуси мовців у соціальній, віковій чи іншій ієрархії, на існуючу між ними ступінь близькості або дистанцію) (більш детально див. [1, с. 7–44]). По-друге, наявних у структурі дискурсу *соціокультурних* факторів, що передбачають характеристику часу/епохи

створення художнього твору, його приналежності до певного літературного напрямку, використаного автором певного методу, жанру, особливостей ідіолекту. По-третє, *психологічних* характеристик дискурсу – набору правил, стратегій, тактик при породженні та розумінні мовлення в тих чи інших умовах. По-четверте, *когнітивного* компонента – сукупності різних знань учасників комунікації, у нашому випадку автора, персонажа/персонажів, читача художніх творів (знання мови, знання світу і т. і.). По-п'яте, *паралінгвістичного* супроводу мовлення – сукупності невербальних засобів, що беруть участь у мовленнєвій комунікації, серед яких виокремлюються (за [7, с. 367]): фонаційні (тембр мовлення, його темп, гучність, типи наповнювачів паузи, мелодійні явища, особливості вимови звуків мовлення (діалектні, соціальні, ідіолектні), кінетичні (жести, тип образної пози, міміка) та графічні (тип виконання букв і пунктуаційних знаків (почерк), способи графічного доповнення до букв, їх заміники (символи). При аналізі мовленнєвого твору (тексту) зазначені складові дискурсу залучаються дослідниками для визначення його зв'язності і комунікативної адекватності, для з'ясування компонентів його змісту, для вибору засобів з метою досягнення потрібної мети, для фіксації точки зору мовця і т. п.

На початку ХХІ ст. у межах лінгвопоетики осмислення мовленнєвого твору (тексту) з неодмінним урахуванням екстралінгвістичного контексту (за Н.Д. Арутюною) набуває статусу особливої дослідницької стратегії, що передбачає «макросемантичний і одночасно глибинно-семантичний **аналіз** тексту і спрямована на **вияв** епістемічних передумов і умов породження висловлювань/текстів, які зумовлюють певні в даній комунікативно-прагматичній і соціально-історичній ситуації форми, структури, мовні одиниці або інші текстові характеристики» (виділено нами. – І. Б.) [11, с. 55], тим самим доповнюючи інтерпретування дискурсу власне процесом дискурс-аналізу.

В основу цього розуміння Д. як лінгвістичної категорії, як бачимо, покладена ідея впливу різних факторів комунікативно-мовленнєвої діяльності, як безпосереднього ситуативного контексту, так і більш широкого екстралінгвістичного тла, на формування мовних закономірностей конкретного тексту. При цьому до складників екстралінгвістичного оточення, що мають дискурсотвірний характер, відносяться сфери людської комунікації та практики, галузі знання, типології тексту тощо.

Зазначеному поняттю як процесу і результату художньої комунікації (значення 2 – 5) відводиться провідна роль у праці “Dictionary of Stylistics”, де поняття *дискурс* (discourse) детермінується або пов'язується з наступними дев'ятьма інтерактивними значеннями (interactive senses): 1) єдність більше ніж одного речення/висловлювання (more than one sentence or utterance); 2) письмова комунікація між письменником і читачем, тобто художній/прозовий дискурс (written communication between writer and reader; literary or narrative discourse); 3) у другому значенні напрям стилістики, що

має дискурсивно-зорієнтований (соціолінгвістичний, прагматичний, феміністський тощо), контекстуалізований підхід до аналізу текстів (discourse stylistics dealing with contextualized, discourse-oriented approaches, including sociolinguistics, pragmatics, feminist); 4) тип/жанр дискурсу відповідно до реєстру мовлення (discourse genre/type: literary and non-literary discourse, dramatic, philosophical, etc.); 5) форма репрезентації мовлення/думок у романі тощо (representation of speech and thought: free direct and indirect discourse); 6) дискурсивна практика, що являє собою побудову більш ємну ніж дискурс і відображає безліч значних соціальних, політичних та культурних переконань у будь-який період (discursive practices are the larger discourse frameworks which reflect and inscribe sets of significant social, political and cultural beliefs at any one period); 7) у широкому значенні текст (text); 8) термін, пов'язаний з дискурсивним аналізом (discourse analysis); 9) елементи мовлення, що мають важливі дискурсивні функції (discourse markers and signals) [13, с. 113–115].

Враховуючи обраний для аналізу матеріал (художні прозові твори сучасних англomовних письменників), це поняття досліджується нами у межах *лінгвістичної прагматики* – галузі мовознавства, яка вивчає мову не «саму в собі і для себе», а як засіб, що використовується людиною в комунікативній діяльності, як інструмент дії. Виступаючи механізмом мови вона вирішує такі питання: 1. Хто говорить, кому, що і навіщо; 2. Як людина будує висловлювання, і як це пов'язано із ситуацією спілкування.

Завдяки розвитку лінгвістичної прагматики термін «дискурс» виявився повною мірою затребуваним у мовознавстві з 70–80-их років ХХ століття і надалі сприяв «еволюції» дискурсивного аналізу, що передбачив подальше різноаспектне вивчення особливостей використання й функціонування мовних одиниць різних рівнів у процесі комунікації, спрямованої на обопільну успішну взаємодію суб'єктів спілкування (адресанта й адресата) за умови правильної інтерпретації слухачем комунікативного наміру мовця із залученням моделювання когнітивних структур (фреймів взаємодії, стратегічних програм тощо), що забезпечують ефективність дискурсу [6, с. 501; 8, с. 287].

Література

1. Апресян, Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю.Д. Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности : сборник научных трудов. – М. : ПИК ВИНТИ, 1988. – С. 7–44.
2. Арутюнова, Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // ЛЭС / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
3. Бацевич, Ф.С. Термінологія комунікативної лінгвістики : аспекти дискурсивного підходу / Ф.С. Бацевич // Вісник нац-го ун-ту «Львівська політехніка». – № 453. – 2002. – С. 30–34.
4. Дискурс іноземномовної комунікації / [за ред. К.Я. Кусько]. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту, 2001. – 495 с.

5. Зернецкий, П.В. Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса) / П.В. Зернецкий. – К. : Лыбидь, 1992. – 144 с.
6. Лазуткина, Е.М. Прагматика / Е.М. Лазуткина // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 500–503.
7. Николаева, Т.М. Паралингвистика / Т.М. Николаева // ЛЭС / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 367.
8. Селіванова, О.О. Лінгвістична прагматика / О.О. Селіванова // Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – С. 287–288.
9. Тріщук, О.В. Наукові підходи до вивчення різних типів дискурсу / О.В. Тріщук // Технологія і техніка друкарства. – № 4 (58). – 2017. – С. 69–83.
10. Шевченко, И.С. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен : Монография / [под общ. ред. И.С. Шевченко. – Харьков : Константа, 2005. – 356 с.
11. Чернявская, В.Е. Дискурс / В.Е. Чернявская // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 53–55.
12. La Table Ronde : Сборник материалов. – Вып. 2. Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики. – Минск : РИВШ, 2013. – 369 с.
13. Wales Katie. Discourse / Katie Wales // A Dictionary of Stylistics. – London, N. Y. : Longman, 1990. – P. 113–115.

М.Л. Буката

(настаўнік беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Падсвільская сярэдня школа Глыбоцкага раёна”)

НАВУКОВАЯ І МЕТАДЫЧНАЯ СПАДЧЫНА Б. ТАРАШКЕВІЧА

Вызваленчы рух працоўных мас Беларусі ў першай чвэрці XX ст. вылучыў цэлую кагорту яркіх прадстаўнікоў грамадскай і навуковай думкі. Сярод іх адно з самых першых месц належыць Браніславу Тарашкевічу – выдатнаму вучонаму-філолагу, таленавітаму публіцысту, палымянаму народнаму трыбуну. У дваццаць шэсць год ён аўтар першай «Беларускай граматыкі для школ»; у трыццаць – кіраўнік парламенцкага беларускага прадстаўніцтва, пасланага рабочымі і сялянамі Заходняй Беларусі на сейм Рэчы Паспалітай для абароны іх кроўных інтарэсаў; у трыццаць тры гады – старшыня статысячнай Беларускай сялянска-работніцкай грамады; у трыццаць шэсць – акадэмік Акадэміі навук БССР і ў канцы жыцця – актыўны ўдзельнік міжнароднага камуністычнага руху.

Родны кут Браніслава Тарашкевіча – Віленшчына. Тут, у засценку Мацюлішкі, што размясціўся непадалёку ад старадаўняга тракту Вільня – Полацк, 20 студзеня 1892 г. вучоны з’явіўся на свет. У яго было звычайнае вясковае дзяцінства з пастушковымі і іншымі гаспадарчымі клопатамі-абавязкамі. У блізкім ад Мацюлішак мястэчку Лаварышкі здабываў малы Браніслаў пачатковую грамату.